

УДК (477)«1914–1917»

Олександр Кириєнко*

ВІЙСЬКОВА ЦЕНзуРА ТИЛОВИХ ГУБЕРНІЙ КИЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ (1914–1917)

У статті на основі архівних матеріалів розкрито напрямки та особливості діяльності російських військово-цензурних органів у губерніях Київського військового округу.

В статье на основе архивных материалов раскрыты направления и особенности деятельности российских военно-цензурных органов в губерниях Киевского военного округа.

In the article on archives' base tendencies and peculiarities of practical activities of military censorship institutions in provinces of Kiev military district have been shown.

З початком Першої світової війни більшість губерній Київського військового округу (КВО) увійшли до театру військових дій як територія тилу, що, в залежності від військових успіхів тієї чи іншої ворожої сторони, могла стати епіцентром розгортання військових дій. Тому 17 липня 1914 р. іменним імператорським указом на території Київської губернії, Вінницького, Брацлавського, Гайсинського, Ольгопільського повітів Подільської губернії, Овруцького, Ровенського, Луцького повітів Волинської губернії, Городнянського, Сосницького, Кролевецького, Глухівського, Козелецького, Борзнянського, Ніжинського, Конотопського, Чернігівського повітів Чернігівської губернії, Золотоноського, Пирятинського, Прилуцького, Переяславського повітів Полтавської губернії запроваджувався воєнний стан¹.

Окрім планування тилового забезпечення військ Південно-Західного фронту, підтримки порядку та стабільності у тилу фронту, військовому командуванню та штабу КВО слід було здійснювати функції по військовій цензурі в регіоні.

Військова цензура в Російській імперії була введена в дію імператорським указом від 20 липня 1914 р. і регламентувалася «Тимчасовим положенням про військову цензуру». Згідно цього нормативно-правового акту вся друкована продукція, поштово-телеграфна кореспонденція, тексти доповідей, фотографії, малюнки та креслення мали розглядатись військовою цензурою, і якщо їхній зміст міг завдати шкоди зовнішній безпеці Росії, її збройним силам та оборонним об'єктам, то вони мала заборонятися².

---

* *Кириєнко Олександр* – аспірант відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України. Науковий керівник – доктор історичних наук, професор, вчений секретар Інституту історії України НАН України Рубльов О.С.

Відповідно до «Тимчасового положення...» військова цензура встановлювалася у повному об'ємі або частково. Військова цензура в повному об'ємі запроваджувалася лише на територіях, де безпосередньо проходили воєнні дії або був оголошений воєнний стан, відомчо підпорядковуючись штабу головнокомандуючого фронтом. Згідно зазначеного нами нормативно-правового документу її функціональні обов'язки передбачали: 1) попереднє цензурування друкованих творів, естампів малюнків, фотографічних знімків, текстів публічних виступів та лекцій; 2) перлюстрацію внутрішньої та міжнародної поштово-телеграфної кореспонденції³.

Часткова військова цензура вводилась на решті території Російської імперії і передбачала перлюстрацію міжнародної поштово-телеграфної кореспонденції, і тільки в окремих випадках внутрішньої. Здійснення цензурних функцій було покладено на Головну військово-цензурну комісію, на військово-цензурні комісії при штабах військових округів та військових цензорів на місцях⁴.

Окремі аспекти функціонування органів військової цензури та особливості здійснення ними своїх функцій на території губерній КВО лише частково були розкриті у дослідженнях учених дорадянського періоду М. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Лемке⁵; радянського періоду О. Бережного, О. Дея, А. Животка⁶; сучасного – О. Овсієнка, О. Реєнта⁷.

Метою нашого дослідження є спроба комплексного розгляду проблеми організації та здійснення військової цензури на території губерній підконтрольних командуванню КВО протягом 1914–1917 рр.

Згідно загальноімперського військово-цензурного законодавства та наказів Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту для керівництва та контролю за здійсненням військової цензури на територіях КВО при штабі військового округу створювався Військово-цензурний відділ. Новоутворений орган мав координувати роботу військових цензорів, як територій, де було оголошено воєнний стан, так і решти територій округу (Харківська та Курська губернії, Мглинський, Новгород-Сіверський, Стародубський повіти Чернігівської губернії та Константиноградський, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Миргородський, Полтавський, Роменський повіти Полтавської губернії).

Протягом кінця липня – початку серпня 1914 р. на територіях тилу КВО, оголошених на воєнному стані, проводилась робота по організації військово-цензурних пунктів на місцях⁸.

13 серпня 1914 р. начальник штабу КВО звернувся з доповідною запискою до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора Ф. Трепова, у якій просив обов'язковою постановою заборонити роздрібну торгівлю друкованою продукцією, що була видана поза межами території дії військової цензури у повному об'ємі, та місцевої друкованої продукції без відмітки “Дозволено воєнної цензурою”⁹. 15 серпня 1914 р. Ф. Трепов видав «Обов'язкову постанову для всіх територій Південно-Західного краю», якою заборонявся продаж періодичних видань та іншої друкованої продукції, що видавалася поза територією дії військової цензури у повному об'ємі, окрім петербурзьких і варшавських видань та видань з поміткою “Дозволено воєнної цензурою”. Заборонявся також без попередньої військової

цензури продаж книжковими крамницями неперіодичних видань, малюнків, фотографій військової, політичної та соціальної тематики, пов'язаної з війною¹⁰. Аналогічне розпорядження 15 серпня 1914 р. видав полтавський губернатор О. Багговут для повітів губернії, де було оголошено воєнний стан¹¹.

15 серпня 1914 р. штаб КВО своїм розпорядженням заборонив місцевим періодичним виданням друкувати інформацію про влаштування будь-яких урочистостей з приводу призову на військову службу осіб, що перебували на державній, поліційній чи громадській службі; списки поранених військово-службовців, про їх перебування у військових шпиталях до офіційного оголошення такої інформації в "Русском инвалиде", "Правительственном вестнике", урядових телеграмах, офіційних повідомленнях про панахиди за загиблими¹².

Розпорядження та обов'язкові постанови штабу КВО у 1914 р. по військово-цензурному відомству не виходили за рамки норм існуючого військово-цензурного законодавства і стосувалися насамперед контролю за інформацією суто військового характеру. Однак уже з 1915 р. чітко можна прослідкувати розширення сфер, взятих під військово-цензурний контроль штабом КВО. Так, підготовлені протягом 1915 р. розпорядження КВО можна поділити за наступними контрольованими сферами інформації: щодо порушення засобами масової інформації честі та гідності вояків і командирів російської армії; вжитку української та єврейської мов у періодичних та неперіодичних виданнях; контролю за поданням різними виданнями інформації про загальну суспільно-політичну ситуацію у країні та підконтрольній командуванню КВО території.

20 березня 1915 р. штаб КВО розпорядженням забороняв: «порицание действий войск, пренебрежительное отношение к русским войскам и их военачальникам, а также их оскорбление и восхваление действий неприятельских войск и порядков в воюющих с Россией государств»¹³.

Розпорядженнями від 11 та 21 квітня 1915 р. місцевим періодичним виданням було заборонено публікувати розповіді очевидців та учасників військових подій, які можуть негативно впливати на психологічний та моральний стан населення, породжувати панічні настрої, зневіру у військовій силі російської армії; повідомлення про розкриття військовими або поліційними установами ворожих шпигунських, революційних та кримінальних організацій. У травні 1915 р. усім місцевим друкарням було заборонено видавати будь-які довідкові видання, що містили інформацію стосовно військових установ, або установ, пов'язаних з їхньою діяльністю (пошта, телеграф та ін.). Цим же розпорядженням заарештовувались на час дії військової цензури всі карти масштабом 400 м в 1 дюйм¹⁴.

Військово-цензурна політика КВО щодо українського книговидання йшла у контексті загально існуючого цензурного імперського законодавства, і, навіть, посилювала його, приймаючи рішення, що випереджали рішення щодо українського книговидання самого штабу головнокомандувача Південно-Західним фронтом (якому штаб КВО був підпорядкований).

Так, у березні 1915 р. штаб КВО своїм розпорядженням вимагав від редакцій україномовних періодичних видань, друкувати їх виключно російською абеткою,

неперіодичні видання дозволялось – української¹⁵. Подібне розпорядження Військово-цензурним відділом штабу головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту було видано лише у 1916 р.¹⁶. Дослідник історії української преси А. Животко зазначає, що до 1915 р. українська періодична преса була практично знищена, з 17 часописів, що виходили до війни, залишилося лише два – на 30-мільйонний український народ. На початку січня 1915 р., за директивою начальника Київського військового округу, київським губернатором доручалось: «Припинити на весь час воєнного стану всі періодичні видання на малоросійським наріччі, старожидівській мові та жидівському жаргоні»¹⁷.

Щодо єврейського книговидання, то своїми розпорядженнями штаб КВО не відходив від загальноімперської політики у єврейському питанні. 24 березня 1915 р. штаб КВО на період дії військового стану заборонив видання друкованої продукції єврейською мовою, проте, 15 квітня 1915 р. командувач КВО підтвердив дозвіл ввозити на територію округу твори єврейською мовою за умови обов'язкового їхнього попереднього розгляду органами військової цензури. Однак, як свідчать архівні матеріали, такий дозвіл діяв недовго. А вже розпорядженням штабу КВО від 28 червня 1915 р. на територію округу було заборонено ввозити будь-яку літературу єврейською мовою, а місцевим військово-цензурним органами ще раз наголошено на забороні видати дозвіл на друк періодичних та неперіодичних видань єврейською мовою на час дії воєнного стану¹⁸.

Окремий аспект діяльності військової цензури в роки Першої світової війни складають взаємовідносини новостворених органів військової цензури з органами загальної цивільної цензури, що діяли до війни. Показовою у цьому плані є ситуація, яка склалась між Київським тимчасовим комітетом у справах друку (орган загальної цивільної цензури, підпорядковувався Головному управлінню у справах друку (ГУД) при Міністерстві внутрішніх справ) та Військово-цензурним відділом штабу КВО, що переростала у відверте протистояння.

При організації органів військової цензури у Києві та Київській губернії штаб КВО не скоординував та не узгодив свої дії з Київським тимчасовим комітетом у справах друку, обмежившись телеграмним повідомленням київському губернатору М. Суковкіну про створення у краї органів військової цензури. Починаючи з середини серпня 1914 р. в Києві та губернії почали виходити періодичні видання з відмітками “Дозволено воєнної цензурою” (в періодичних виданнях друкувалась позначка «Д.В.Ц.»). Реагуючи на таку ситуацію Київський тимчасовий комітет у справах друку 28 серпня 1914 р. надіслав листа до Військово-цензурного відділу штабу КВО з проханням роз'яснити його повноваження комітету та скоординувати у подальшому дії по виконанню цензурних функцій. Аналогічний лист з проханням роз'яснити функції та завдання Київського тимчасового комітету у справах друку в умовах війни та дії військової цензури в краї був надісланий до ГУД¹⁹. Відповідь з ГУД надійшла швидше ніж зі штабу КВО. Так, у своєму роз'яснювальному листі ГУД рекомендувало Київському тимчасовому комітету у справах друку займатись, як і раніше, розглядом усіх друкованих видань на основі чинних цензурних законів і розпочинати у необхідних випадках судові

переслідування порушників цензурних норм. ГУД також рекомендувало Київському тимчасовому комітету у справах друку налагодити відносини з Військово-цензурним відділом штабу КВО. Як приклад налагодження співпраці, наводилась обстановка в Петрограді, де зусилля військової та загальної цензури були об'єднані. Натомість з відповіді штабу КВО, яка надійшла до Київського тимчасового комітету у справах друку 11 вересня 1914 р., випливало, що повноваження військової цензури не перетинаються з функціями загальної цензура. Штаб КВО також наголошував на тому, що він не проти спільного розміщення двох цензурних інституцій в одному приміщенні, але при повному збереженні окремих проваджень, штату та керівництва²⁰.

Отже, питання компетенції та координації дій органів загальної та військової цензури в цілому так і не було вирішено.

З рапортів та доповідних записок до ГУД начальник Київського тимчасового комітету у справах друку виходила зовсім неприйнятна з огляду на результат ситуація, коли у періодичних виданнях публікувалась стаття, дозволена військовою цензурою, але, яка у той же час порушувала норми загальної цензури²¹. Невдала спроба налагодження конструктивної співпраці на місцевому рівні змусило безпосередньо ГУД вступити у ділову переписку з Військово-цензурним відділом штабу КВО. Проте, як свідчать архівні матеріали, втручання центрального органу загальної цензури також не внесло якісних змін у ситуацію. 17 жовтня 1914 р. штаб КВО відхилив прохання Київського тимчасового комітету ввести до складу Військово-цензурного відділу його представника і наголосив, що у своїй роботі керується виключно на основі військово-цензурного законодавства²².

Отже, аналіз архівних матеріалів дозволяє нам стверджувати, що на початковому етапі війни між існуючими імперськими цензурними установами не вдалося налагодити систему координування дій у сфері цензури.

У вересні 1915 р. стався черговий конфлікт між інституціями військової та загальної цензури, коли в одній з київських газет з дозволу органів військової цензури було опубліковано статтю, що подавала інформацію про імператорську родину, недопустиму без дозволу цензури Міністерства імператорського двору. На цей випадок Київський тимчасовий комітет у справах друку звернув увагу і зробив відповідні повідомлення до центральних органів загальної цензури та Міністерства імператорського двору²³. У жовтні 1915 р. штаб КВО отримав від ГУД лист, де вказувалось на перевищення повноважень військово-цензурними органами на території округу та вказувалось, що відповідно до «Тимчасового положення про військову цензуру» та «Переліку відомостей та зображувальної інформації стосовно зовнішньої безпеки Росії та її військово-морської оборони забороненої до розголошення інформаційними засобами або у виступах, або у доповідях, що проголошуються публічно» розгляду військової цензури підлягають лише матеріали суто військового характеру²⁴.

Ситуація довкола перевищення повноважень військово-цензурними органами, наростання конфлікту між Військово-цензурним відділом штабу КВО і Київським комітетом у справах друку була розглянута на найвищому державному рівні. 7 листопада 1915 р. для розв'язання проблеми координації дій військової та

загальної цензури було скликано спеціальну нараду з урядовців та представників від цензурних установ Російської імперії. У ході роботи наради як приклад повної відсутності спільної координації дій обох цензурних інституцій було наведено ситуацію, що склалась у Києві. Лише після обговорення питання про взаємодію та координацію дій органів військової та загальної цензури на згаданій вище нараді, як свідчать архівні матеріали, розпочинається налагодження конструктивного діалогу між Військово-цензурним відділом штабу КВО та Київським тимчасовим комітетом у справах друку. 21 грудня 1915 р. Військово-цензурний відділ на театрі військових дій штабу КВО надіслав до Київського тимчасового комітету у справах друку листа, де висловив бажання скоординувати подальшу роботу цензурних органів краю, визначити компетенції військової цензури. Так, у листі зазначалось, що у своїй роботі місцеві військово-цензурні органи керуються: 1) «Тимчасовим положенням про військову цензуру»; 2) «Правилами по організації і виконанню цензури, виданих як додаток до наказу № 26 Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту 31 липня 1914 р.»; 4) «Переліком відомостей та зображувальної інформації стосовно зовнішньої безпеки Росії та її військово-морської оборони забороненої до розголошення інформаційними засобами або у виступах, або у доповідях, що проголошуються публічно» від 29 липня 1915 р.; 5) затвердженою імператором «Доповіддю голови Ради Міністрів від 21 грудня 1915 р.». До того ж усі розпорядження військово-цензурним органам, які були видані штабом КВО до цього часу та порушували норми, згаданих нормативно-правових документів скасовувались. Окрім вищенаведеного у листі зазначалося, що політична цензура не належала до компетенції військово-цензурних органів. Дозвіл на опублікування та контроль за інформацією політичного характеру, що поширюється через пресу та книговидавництво, у повній мірі належали до функціональних обов'язків органів загальної цензури. При цьому відзначалось, уся друкована продукція, яка видається на театрі військових дій або у частині тилу, де оголошено воєнний стан, повинна проходити попередню військову цензуру і тільки після отримання відмітки «Дозволено військовою цензурою» допускатись до друку²⁵.

Наступним важливим питанням, шлях розв'язання якого пропонувався у листі, було розмежування цензурних повноважень та процедури цензурного розгляду статей періодичних видань. «Издания периодические по своему содержанию представляют сборный материал, т.е. подлежащий и неподлежащий ведению военной цензуры, почему и представляются на цензурный просмотр военной цензуре, который, давая разрешение на напечатание, ответственен, однако, только за содержание материала, входящего в круг его видения, согласно вышеуказанным рамкам. Таким образом, за статьи и прочий материал, не входящий в круг видения военной цензуры, редактор ответственен в полной мере и административные учреждения и лица, наблюдающие за печатью, не могут и не должны оставлять допущенных в этой области нарушений без возбуждения соответствующего уголовного преследования или административного воздействия»²⁶.

Штаб КВО просив також органи загальної цензури повідомляти Військово-цензурний відділ про порушені кримінальну або адміністративну відповідальність

щодо редакторів періодичних видань; виявлені недогляди та порушення приписів військово-цензурних актів у діяльності військових цензорів²⁷.

Вище викладені нами факти засвідчують, що лише завдяки втручання чиновників вищого державного рівня вдалося залагодити конфлікт та відшукати шляхи співпраці між органами військової та загальної цензури тилових українських губерній Київського військового округу.

Виявлені нами архівні матеріали засвідчують, що такі зусилля центральних органів не виявилися марними. Цілком справедливо ми можемо констатувати, що вже з січня – лютого 1916 р. розпочинається продуктивна співпраця між двома імперськими цензурними інституціями. Так, після відповідного ділового листування, у січні 1916 р. київський губернатор на прохання штабу КВО своєю обов'язковою постановою забороняє публікацію статей, які своїм змістом можуть зашкодити військовим інтересам та військовій могутності Російської імперії. У лютому 1916 р. Військово-цензурний відділ звертається до Київського тимчасового комітету у справах друку з пропозицією організації спільного розгляду деяких статей періодичних видань, що місять інформацію як військового, так і політичного характеру: «Принимая во внимание, что компетентные суждения административных органов, наблюдающих за печатью на общем основании когут быть использованы в указаном выше направлении, прошу не отказывать»²⁸.

На відміну від діяльності військово-цензурних органів та органів загальної цензури у Києві, діяльність подібних органів у провінції мала свої особливості. Так, у Полтавській губернії військову цензуру у повному об'ємі було введено у чотирьох повітах (Золотоноський, Пирятинський, Прилуцький, Переяславський), де видавнича діяльність не мало такого масштабу, як у губерніальному центрі – м. Полтаві, тому це обумовило відсутність розгалуженої мережі військово-цензурних пунктів, а військово-цензурні функції по перлюстрації приватної кореспонденції виконувалися за сумісництвом начальниками та службовцями поштово-телеграфних контор згаданих повітів, попереднє цензурування поодиноких місцевих періодичних видань – начальниками повітових поліцейних управлінь. У Полтаві, де воєнний стан не було оголошено, але виходило понад 7 періодичних видань, існували друкарні, попередню цензуру за окремим розпорядженням губернатора здійснювало Полтавське губернське правління²⁹.

На відміну від Полтавської губернії організація діяльності військової цензури у ряді повітів Чернігівської губернії, де була введена військова цензура у повному об'ємі, дещо була інакшою. Зокрема, координацію діяльності військово-цензурних органів губернії здійснював начальник Чернігівського губернського жандармського управління, його помічники працювали у Ніжинському, Конотопському, Борзнянському, Глухівському, та Кролевецькому повітах. Службовці жандармського відомства насамперед контролювали виконання військово-цензурних норм редакторами періодичних видань, вилучали революційну пропагандистську літературу та літератури, яка не відповідала військово-цензурним приписам.

Окрім жандармських службовців у Чернігові було запроваджено посаду окремого військового цензора при Чернігівській поштово-телеграфній конторі для

перлюстрації приватної кореспонденції. У решті ж перелічених вище повітах губернії військово-цензурні функції по перлюстрації приватної кореспонденції виконувались за сумісництвом службовцями поштово-телеграфних контор, аналогічно цензурування місцевих періодичних видань – начальниками повітової поліції³⁰.

Аналізуючи за архівними матеріалами діяльність військово-цензурних органів Подільської губернії, можна виокремити ряд специфічних рис у їх повсякденній роботі. Так, факт значної кількості єврейського населення у Подільській губернії та роль іудейських релігійних центрів міст Умані та Меджибіжа, обумовив те, що у діяльності військово-цензурних органів губернії значне місце займала робота по перлюстрації кореспонденції адресованої, як окремим особам єврейської національності, так і єврейським організаціям. Зокрема, як свідчить листування військово-цензурних пунктів Подільської губернії з губернським жандармським управлінням у березні 1915 р., військово-цензурні органи на місцях починають активно перлюструвати кореспонденцію сіоністських організацій, перевіряючи на можливу їхню причетність до шпигунської діяльності³¹. Перлюстрація приватної кореспонденції підданих єврейської національності військово-цензурними органами допомагала місцевим органам влади з'ясувати ставлення євреїв до виконання ними загального військового обов'язку та їхнього прагнення воювати у складі російської армії. Увагу військових цензорів, які займались перлюстрацією єврейської приватної кореспонденції, привернули описані у листах способи уникнення мобілізації до діючої армії шляхом заподіяння умисного каліцтва³².

У Подільській губернії існувала практика залучення до часткового перекладу листів з єврейської мови кам'янець-подільського державного равіна, але значний об'єм приватної кореспонденції вимагав її направлення до Одеського губернського жандармського управління, де був створений спеціальний підрозділ, в якому листи не тільки перекладались російською мовою, але і перевірялись на наявність в їхньому змісті прихованого тексту, шифрів тощо³³.

Не менш значимою у діяльності імперської системи органів військової цензури було функціонування часткової військової цензури у Харківській губернії. Харків на той час був одним з найбільших міст Російської імперії, освітнім і науковим центром Слобідської України. В одному тільки Харкові видавалось близько 29 найменувань періодичних видань тиражем від 150 одиниць до 20 тис. екземплярів³⁴. Нагляд за періодичною пресою та книговиданням здійснював харківський інспектор у справах друку, чиновник підзвітний Харківському губернатору та ГУД. Проте, ситуація, коли нормами часткової військової цензури виключалася процедура попередньої цензури періодичних видань явно не влаштувала в умовах воєнного часу та породжених ним викликів Військово-цензурний відділ штабу КВО і харківського губернатора, які разом почали шукати вихід з такої ситуації. Першим кроком для її виправлення стало оголошення території Харківської губернії «у стані посиленої охорони». В умовах «стану посиленої охорони» губернатору надавалися додаткові повноваження: мав право видавати спеціальні акти – «обов'язкові постанови», запроваджувати надзвичайні заходи, спрямовані на попередження порушень громадського порядку і державної

безпеки, призначати покарання, забороняти народні, громадські і приватні збори, забороняти окремим особам перебувати на територіях, оголошених у стані «посиленої охорони». 19 квітня 1916 р. обов'язковою постановою харківського губернатора Клеповського для жителів міста Харкова та Харківської губернії, на основі статті 26 «Положення про посилену охорону» заборонялося: використання німецької мови в усіх без виключення громадських установах, в оформленні вивісок магазинів, рекламних оголошень, при друці оголошень в газетах, при оформленні візиток та лікарських рецептів, довідок, у приватному листуванні, при виконанні у громадських місцях німецьких пісень. Цією постановою заборонявся, навіть, продаж товарів з етикетками німецькою мовою, а також продаж товарів з назвами: «хотя бы и на русском языке, или с изображением каких-либо лиц, наименований, событий и т.п. имеющим отношение к воюющим с Россией государств, как оскорбляющими национальные чувства русского народа»³⁵.

Продовжуючи подальше посилення норм військової цензури у Харківській губернії, за попередньою домовленістю з харківським губернатором, командувач КВО 17 листопада 1916 р. видав обов'язкову постанову, згідно якої головні редактори та відповідальні за випуск номера періодичного видання притягувались до відповідальності у разі, якщо в їхніх виданнях з необережності чи нерозуміння (незнання) буде опубліковано неправдиву, перекручену інформацію щодо «деятельности правительственного установления или должностного лица, войска или воинской части сведений, возбуждающих у населения враждебное к ним отношения»³⁶. Оскільки ця постанова передбачала такі покарання, як арешт на три місяці або штраф розміром три тисячі рублів, то редактори та відповідальні за випуск номера періодичного видання, відтепер, фактично, добровільно подавали на попередній розгляд до військової цензури гранки, підготовлених до друку видань.

Отже, шляхом юридичних хитрощів та гнучкості імперського законодавства місцева цивільна та військова влада в умовах воєнного часу зуміли знайти спосіб посилити контроль за поширенням інформації, встановивши попередню військову цензури в регіоні, де вона згідно з загальноімперським військово-цензурним законодавством не передбачалася.

Протягом 1916–1917 рр. як центральні, так і місцеві органи військової цензури намагалися не допускати поширення на сторінках періодичних видань інформації про різноманітні зустрічі, конференції, наради, що відбуваються між країнами Антанти, звертали більше уваги на захист інформації щодо чисельності військ, перебігу військових операцій та їх результатів армій союзних з Росією держав. У березні 1916 р. на вимогу штабу Верховного головнокомандувача та Головної військово-цензурної комісії місцеві органи військової цензури повинні були унеможливити появу у пресі військових оглядів, де містилася інформація про пересування військових сил союзників, підсилення армій союзників за рахунок частин російської армії. Загальна рекомендація для військових цензорів, що містилася у наведеному розпорядженні, наголошувала на необхідності охорони військових інтересів союзних держав з такою ж пильністю як і власних³⁷.

Для недопущення або обмеження поширення інформації в про приїзд посадовців союзних держав до Росії, різноманітні міжнародні зустрічі присвячені обговоренню військово-політичних проблем, зустрічі військових командирів російської та союзних армії для координації дій союзників вищі військово-цензурні органи видавали спеціальні розпорядження по кожному окремому інформаційному приводу, розробляли спеціальні механізми відвернення уваги преси та громадськості від зазначених подій. Так, у червні 1916 р. військовим цензорам наказувалося не допускати появи у пресі інформації про візит російського міністра закордонних справ до Франції, у січні 1917 р. – про приїзд до Петербургу представників уряду Румунії³⁸. Розпорядженням Верховного головнокомандувача від 11 січня 1917 р. військовим цензорам наказувалося не допускати, до офіційного урядового повідомлення, будь-якої інформації про проведення в Росії з'їздів, конференцій, нарад за участю представників іноземних держав³⁹.

Поряд з вирішенням нових завдань центральних органів військової цензури, які були поставлені протягом 1916–1917 рр., місцеві військово-цензурні органи мали розробити заходи для обмеження чи взагалі не допущення появи у періодичних виданнях інформації про місцеві негаразди соціально-економічного та, навіть, технологічного характеру, викликані війною. Так, серед розпоряджень Військово-цензурного відділу штабу КВО про недопущення появи у пресі інформації про страйки робітників, можна зустріти розпорядження, які забороняли друкувати відомості про пожежу у Київському політехнічному інституті (червень 1916 р.), вибух вагонів на станції Київ-Пасажи́рський (серпень 1916 р.), обшуки в банках (жовтень 1916 р.) тощо.

Таким чином, можна стверджувати, що військова цензура протягом 1916–1917 рр. значно розширила рамки своєї компетенції, про перевищення її повноважень та незаконне цензурування інформації політичного, соціально-економічного характеру й уже ніхто із високопосадовців не говорив, навпаки через підконтрольні штабу КВО органи військової цензури йшла реалізація та виконання всіх цензурних розпоряджень, виданих як вищими військово-цензурними органами, так і іншими державними органами Російської імперії. Все це свідчить про ключову роль військової цензури у забезпеченні контролю за всією загальнополітичною ситуацією в країні.

---

¹ Центральний державний історичний архів у м. Києві (Далі – ЦДІАК). – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 4.

² ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 864. – Спр. 296. – Арк. 165.

³ Там само. – Арк. 166–167.

⁴ Там само. – Арк. 167.

⁵ *Лемке М.* 250 дней в царской ставке. – Пг., 1920. – 859 с.; *Грушевський М.* Новий період історії України від 1914 до 1919 р. – К., 1992. – 44 с.; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920): Науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.

⁶ *Бережной А.* Русская легальная печать в годы Первой мировой войны. – Л., 1975. – 385 с.; *Дей О.* Книга і друкарство на Україні / За ред. П. Попова. – К.: Наук. думка, 1965. – 315 с.;

- Животко А.* Історія української преси: Навч. посіб. для студ. ф-тів журналістики вищих закл. освіти / Микола Тимошик (упоряд.). – К.: НВЦ «Наша культура і наука», 1999. – 368 с.;
- ⁷ Нариси з історії українського національного руху (колективна монографія) відп. ред. В.Г. Сарбей – К., 1994 – С. 175–201.; *Ресит О.* Перша світова війна і Україна / НАН України; Інститут історії України. – К., 2004. – 480 с.
- ⁸ ЦДІАК. – Ф. 735. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7.
- ⁹ ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 864. – Спр. 246. – Арк. 49–50.
- ¹⁰ ЦДІАК. – Ф. 1335. – Оп. 1. Спр. 1667. – Арк. 24.
- ¹¹ ЦДІАК. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 1430. – Арк. 27.
- ¹² ЦДІАК. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 3126. – Арк. 242.
- ¹³ ЦДІАК. – Ф. 285. – Оп. 1. – Спр. 718. – Арк. 50.
- ¹⁴ Державний архів Чернігівської області. – Ф. 391. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 55; ЦДІАК. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 42, 45, 47.
- ¹⁵ ЦДІАК. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 37–38.
- ¹⁶ ЦДІАК. – Ф. 1262. – Оп. 1. – Спр. 263. – Арк. 68.
- ¹⁷ *Животко А.* Історія української преси: Навч. посіб. для студ. ф-тів журналістики вищих закл. освіти / Микола Тимошик (упоряд.). – К.: НВЦ «Наша культура і наука», 1999. – С. 216.
- ¹⁸ ЦДІАК. – Ф. 1262. – Оп. 1. – Спр. 263. – Арк. 40–41, 46.
- ¹⁹ ЦДІАК. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 3, 4.
- ²⁰ Там само. – Арк. 10, 13–14.
- ²¹ ЦДІАК. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 18.
- ²² Там само. – Арк. 23.
- ²³ Там само. – Арк. 67.
- ²⁴ Там само. – Арк. 70.
- ²⁵ ЦДІАК. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 74.
- ²⁶ Там само. – Арк. 74.
- ²⁷ Там само. – Арк. 75.
- ²⁸ Там само. – Арк. 80, 84.
- ²⁹ Там само. – Арк. 7, 9.
- ³⁰ Там само. – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 1792. – Арк. 27.
- ³¹ ЦДІАК. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 1804. – Арк. 38–39.
- ³² Там само. – Арк. 80–83.
- ³³ Там само. – Арк. 26
- ³⁴ ЦДІАК. – Ф. 1680. – Оп. 1. – Спр. 356. – Арк. 356.
- ³⁵ ЦДІАК. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 485. – Арк. 187.
- ³⁶ Там само. – Арк. 359.
- ³⁷ Держархів Чернігівської обл. – Ф. 391. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 135.
- ³⁸ Там само. – Арк. 153, 192.
- ³⁹ Там само. – Арк. 194.